

RECENZIO

MATHIAS SIEMS: *COMPARATIVE LAW* (CAMBRIDGE: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 2014) 476.

1. Nehéz megmondani, pontosan miért, milyen okok miatt alakult ki, de megállapítható, hogy a jogösszehasonlítás tudományos igényű művelésének természetes „közege” a kézikönyvek műfaja – még napjainkban is, amikor egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a folyóiratokban megjelenő publikációk. Az elmúlt fél évszázadban számos alapvető munka jelent meg, melyek közül nem könnyű a legfontosabbakat elfogulatlanul számba venni, de az biztos, hogy René David vagy Konrad Zweigert és Hein Kötz művei széles körben ismertek és elismertek e területen.¹ Tagadhatatlan tehát, hogy az összehasonlító jog területén nagy hagyománya van a kézikönyvírásnak, mind az egyetemes, mind a nemzeti jogtudományokban.²

Ezt a hagyományt folytatja Mathias Siems, a durhami egyetem professzora, *Jogösszehasonlítás (Comparative Law)* című kötete 2014 első felében jelent meg Cambridge-ben. Már a felületes átlapozás is arról győzheti meg az olvasót, hogy rendkívül széles körű kutatómunkán alapuló művet vett kézbe, az elmélyült olvasás pedig csak tovább erősítheti ebben a meggyőződésében. Rögtön megakadhat az olvasó szeme a kötet végén található kilencvennyolc oldalas bibliográfián, amely enciklopédikus igénnyel dokumentálja a jogösszehasonlítás különböző területein megjelent, döntő többségében angol nyelvű publikációkat és így bármilyen ilyen jellegű kutatás kiváló kiindulópontjául szolgálhat.

2. Tudományos alapállását Siems nem rejtja a szöveg és a lábjegyzetek mögé, hanem mind az előszóban, mind a konklúzióban kifejti. Véleménye szerint az összehasonlító jogi kutatás nem állhat meg az ún. hagyományos – leginkább David, Zweigert és más klasszikusok nevével fémjelzett – megközelítésnél, hanem „mélyebb és interdiszciplinárisabb nézőpont”³ irányába kell tovább fejlődnie (xvii. o.). Végső soron a szerző tehát amellett érvel, hogy a jogösszehasonlításnak közelednie kell azokhoz a diszciplínákhoz, amelyekben szintén erős az összehasonlító

¹ René DAVID: *Les grands systèmes de droit contemporains* (Paris: Dalloz 1973); Konrad ZWIEGERT – Hein KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrecht. 1 Grundlagen* (Tübingen: Mohr Siebeck 1971). A későbbiekben mindkét kötet angolul is megjelent és ez jelentősen segítette világméretű recepciójukat: René DAVID – John E. C. BRIERLEY: *Major Legal Systems in the World Today: an Introduction to the Comparative Study of Law* (London: Stevens 1978); Konrad ZWIEGERT – Hein KÖTZ: *An Introduction to Comparative Law* (Oxford: Clarendon 1987).

² Pl. Adolf F. SCHNITZER: *Vergleichende Rechtslehre I–II*. (Basel: Verlag für Recht und Gesellschaft AG. Basel 1961); Léontin-Jean CONSTANTINESCO: *Traité de droit comparé I. Introduction au droit comparé* (Paris: Pichon 1972); Max RHEINSTEIN: *Einführung in die Rechtsvergleichung* (München: C. H. Beck 1974); EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog* (Budapest: Akadémiai 1975); Wouter DEVROE: *Rechtsvergelijking* (Leuven: Acco 2007); Vincenzo VARANO – Vittoria BARSOTTI: *La tradizione giuridica occidentale* (Torino: G. Giappichelli Editore 2010).

³ Az interdiszciplináris jogtudományi lehetőségeiről lásd a szerző egyik korábbi cikkét: Mathias SIEMS: „The Taxonomy of Interdisciplinary Legal Research: Finding the Way out of the Desert” *Journal of Commonwealth Law and Legal Education* 2009. 5–17.

jelleg – mint például a politikatudomány, a kultúratudományok vagy a közgazdaságtan (316. o.). Ilyen értelemben tehát elkerülhetetlen a jogösszehasonlítás gazdagodása további területek ismeretanyagával, amire maga a kötet is számos példával szolgál. E megközelítés nem idegen az elmúlt két évtized fejlődésétől, számos szakkikk exponálta már ezt a problémát,⁴ azonban ilyen részletesen és átfogóan eddig még nem dolgozták ki.

3. A kötet négy nagy részből áll, melyek tizenegy fejezetből épülnek fel. A fejezetek sorrendje is jól szemlélteti a szerző fentebb összefoglalt célját, hogy a jogösszehasonlítás diszciplináris határait szélesebb körben kívánja meghúzni, mint ez a klasszikus, a kilencvenes évekig uralkodó megközelítésben bevett. A négy rész viszonya az egyre bővülő koncentrikus körök hasonlatával jól leírható; egymásra épülnek, de egyre szélesebb körű diszciplináris keretek között tárgyalják témáikat.

Az első nagy rész az ún. tradicionális jogösszehasonlítással (*Traditional Comparative Law*) foglalkozik, érintve annak három nagy, klasszikussá vált témacsoportját: a módszertan részletekbe menő bemutatását, a kontinentális jog és *common law* szembeállításának vizsgálatát, és a világ jogrendszereinek osztályozását. Az első rész közel száz oldala a kötet majdnem egyharmadát teszi ki, ez egyrészt a feldolgozás alaposságát – beleértve a kritikák részletes bemutatását –, másrészt a téma jelentőségét is mutatja.

A második rész (*Extending the Methods of Comparative Law*) célja a jogösszehasonlítás kortárs – a hagyományos felfogást meghaladni törekvő – módszertani fejleményeinek bemutatása. Három nagy irányt vizsgál és elemez Siems részletesen: a posztmodern jogösszehasonlítást, a jogszociológiai természetű jogösszehasonlítást (*Socio-legal Comparative Law*), és a kvantitatív kutatási módszereken alapuló jogösszehasonlítást (*Numerical Comparative Law*). A szerző e fejezetekben részletesen tárgyalja a legfontosabb kortárs szerzők műveit és azok hatását, és különösen érdekes, hogy az első két fejezetben milyen nagy hangsúlyt kap a jogi kultúra fogalma. A jogi kultúra fogalmának kiemelt hangsúlyozása azt jelzi, hogy a jogösszehasonlítás továbbfejlődésének egyik fontos mozzanata a jogi kultúra fogalmának beépítése a korábbi keretek közé. E három fejezet kiemelkedő fontosságú, mivel ráirányítja a figyelmet a jogösszehasonlításban rejlő széles körű tudományos lehetőségekre, amennyiben hajlandók vagyunk a megszokott jogászi útról letérni és a más területeken keletkezett eredményekkel komolyan foglalkozni.

A harmadik rész a globális jogösszehasonlítás (*Global Comparative Law*) címet kapta. E fejezetekben a szerző változtat a nézőpontján, és arra keresi a választ, hogy napjaink globalizálódó – bármit is jelentsen pontosan ez a kifejezés – világában milyen szerepet kaphat a jogösszehasonlítás, hogyan segíthet az új jelenségek jobb megértésében. E rész központi problémái: a jogátültetés (*legal transplants*), a jogrendszerek konvergenciája, a regionális integrációk hatása a jogrendszerekre, az egyes jogterületek nemzetköziesedése, és a jogi modellek alkalmazása a fejlődő országok jogrendszereinek fejlesztésénél. E területeket önállóan már sok-

⁴ Lásd pl. Günther FRANKENBERG: „Critical Comparison: Re-thinking Comparative Law” *Harvard International Law Journal* 1985. 411–456; Pierre LEGRAND: „Comparative Legal Studies and Commitment to Theory” *The Modern Law Review* 1995. 262–273.

szor vizsgálták, azonban így, egységben és koherens rendszerbe rendeződni látva felerősödik az olvasóban az a benyomás, hogy a 21. század elején nehéz meggyőzően érvelni a nemzeti jogrendek önállósága és függetlensége mellett, mivel a különféle jogi kölcsönhatások pókhálóként szövik át a jogrendszerek szinte összes területét.

A kötet negyedik része – mely jelentősen rövidebb, mint az előző három, közel egyenlő terjedelmű fejezet – a jogösszehasonlítás nyitottságával (*Comparative Law as an Open Subject*) foglalkozik, azaz azt elemzi, vajon milyen további perspektívák rej(he)t(e)nek még a jogösszehasonlításban. Ennek keretében Siems példálózó jelleggel felvillant más tudományterületeket, ahol az összehasonlító módszer jelentős szerepet kapott – politikatudomány és kultúratudományok – majd a konklúzióban a jogösszehasonlítás további interdiszciplináris nyitása mellett érvel.

4. Amint látható, a kötet rendkívül gondolatgazdag, számos témát vizsgál elmélyülten. E recenzió ezek közül két problémát kíván a részletesebb elemzés céljaira kiragadni; ezeken keresztül talán jobban láthatóvá válnak a kötet értékei és az esetleges problémák is.

Az első rész a jogösszehasonlítás hagyományos megközelítésével foglalkozik, az egyes problémák részletes bemutatására, valamint a kapcsolódó kritikák elemzésére koncentrálna. Már itt jól láthatóvá válik Siems írói módszere és stílusa, melyet talán a kiegyensúlyozottságra törekvés kifejezés ír körül a legpontosabban. A szerző igyekszik az egyes problémákhoz 'korrekten' közelíteni, azaz egyrészt a lehető legelfogulatlanabban bemutatja a tudományos közvélemény által széles körben elfogadott állításokat, majd ezek kritikáját is ismerteti. Ez követően pedig nem próbál igazságot tenni a bevett és a kritikai álláspont között, hanem felhívja a figyelmet a bennük rejlő problémákra, ezzel jelezve, hogy a 'jogtudományban', leginkább tárgya állandó változása miatt, lehetetlen egyszer és mindenkorra érvényes – statikus – igazságokat feltárni, hanem sokkal inkább egyes álláspontok történeti fejlődéséről és azok kölcsönhatásairól érdemes beszélni.

E megközelítést jól szemlélteti az a fejezet, amelyben a szerző a *common law* és a kontinentális jog összehasonlítását végzi el (41–71. o.). Bevezetésként, rövid magyarázattal, a két fogalom eredetét mutatja be, majd korábbi eredményeket felhasználva összeveti egymással a két jogcsaládot. Elsőként a jogi módszereket és a jogforrásokat vizsgálja, ezen belül pedig összehasonlítja a törvényi jog és a jogértelmezés, a bíróságok, és a jogtudomány szerepét. A második pont a bíróságok és polgári eljárások szempontjából folytatja a két rendszer párhuzamos elemzését, külön kitérve a bíróságok típusaira, a bíróság fogalmának pontos jelentésére, a bíróságok előtti eljárások fő formáira, az egyes perbeli szereplőkre, és az ítéletek megszövegezésére, stílusára, valamint azok jogerejére. Harmadikként pedig a magánjog egyik kulcsintézményével, a szerződések elemzésével foglalkozik. Itt röviden bemutatja a szerződések megkötésének, a jóhiszeműségnek és a jogorvoslatoknak a két nagy jogi kultúrában megjelenő formáit. A három szempont összevetése során Siems az eltérésekre helyezi a hangsúlyt, amit alapvetően az egyes részletszabályok különbözősége alapoz meg. E ponton azonban nem áll meg, hanem a korábbi eredmények szétbontásával folytatja a fejezetet.

Egyrészt rámutat arra, hogy sem a kontinentális jog, sem a *common law* nem egységes, hanem további eltérések mentén újabb és újabb elemekre töredezik szét, hiszen például a francia és a német jog között egyes esetekben nagyobb lehet a különbség, mint a francia és az angol vagy a német és az angol között (64. o.), és hasonló – jogcsaládon belüli – különbségeket találhatunk az angol és az amerikai jog között is (65–68. o.). Másrészt, eltérő absztrakciós szintről szemlélve a *common law*/kontinentális jog különbségtétel elveszítheti jelentőségét, és egy nagy jogtípusban, a nyugati jogban oldható fel. A nyugati jogi tradíció közös pontjai – többek között – az emberi jogok, a jogállamiság eszméje, a jogpozitivizmus, a jog és a vallás elválasztása lehetnek; továbbá a jogrendszerek közötti konvergencia, valamint a precedens alapú bírói jogalkalmazás terjedése a kontinensen is árnyalhatja a két jogcsalád éles szembeállítását (68–70. o.). Ezeket keresztül a szerző kiválóan mutatja be, hogy a két nagy jogrendszer szembeállítása, annak ellenére, hogy több szempontból megállja a helyét, mégiscsak viszonylagos, ha eltérő absztrakciós szintek irányából közelítjük meg a problémát. Remekül fogalmazza meg ezt a fejezet záró részében:

„A civil jog és kontinentális jog megkülönböztetésének kritikája tehát nem arra utal, hogy nincsenek különbségek (a két rendszer között), hanem sokkal inkább arra, hogy félrevezető lehet, ha e megkülönböztetés a fő eszközünk a két jogrendszer megértéséhez (...)” (70. o.)

Egy szempontból azonban kritikát is szeretnék megfogalmazni ezen a ponton. Annak ellenére, hogy e rész a jogösszehasonlítás tradicionális megközelítésével foglalkozik, mégis bizonyos pontokon hiányzik belőle a történeti, pontosabban a tudománytörténeti nézőpont. Siems döntő többségében az elmúlt két évtized szakirodalma alapján rekonstruálja a jogösszehasonlítás hagyományos felfogását, és ez vezet oda, hogy egy-egy ponton annak ellenére, hogy pontosak, mégsem kellően precízek a megállapításai. A funkcionalizmus tárgyalásánál például fájoan hiányzik Ernst Rabel⁵ említése, aki Ludwig Mittheist követve elsőként alkalmazta ezt a módszert összehasonlító jogi kutatásainál; az univerzalizmus elemzésénél a kötet sajnos nem említi Henry Sumner Maine alapművét,⁶ amely ezt a megközelítést a jogfejlődés egységes fokozatainak felvázolásával megalapozta; míg a nyugati jog vagy nyugati jogi tradíció tárgyalásánál lehetett volna arra utalni, hogy ezt a fogalmat az összehasonlító jogi szakirodalomban először René David használta.⁷ Ezek az apróságok természetesen nem csökkentik a munka tudományos értékét, hanem inkább arra mutatnak rá, hogy a „legfrissebb” szakirodalom használata rejthet magában veszélyeket.

⁵ Vö. Max RHEINSTEIN: „Comparative and Conflicts of Law in Germany” *University of Chicago Law Review* 1934/35. 247.

⁶ Sir Henry Sumner MAINE: *Ősi jog* (Budapest: Gondolat 1988).

⁷ Vö. René DAVID: „Existe-t-il un droit occidental?” in Kurt H. NADELDMANN – Arthur T. von MEHEREN – John HAZARD (szerk.): *XXth Century Comparative and Conflicts Law. Legal Essays in Honor of Hessel E. Yntema* (Leiden: A. W. Sythoff 1961) 56–64.

5. A második rész kiemelkedően fontos fejezete a kvantitatív elemzési lehetőségekkel foglalkozó fejezet (146–186. o.). E fejezet szerepe annak illusztrálása, hogy a számszerű elemzés segítségével hogyan bővíthetjük ki az összehasonlító jogi kutatások 'játékterét'.⁸ Vitathatatlan, hogy az eredmények számszerűsítése és egyes matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása „kemény(ebb)” tudományos jelleget kölcsönöz a tudományos igényű tevékenységnek, elég e ponton a közgazdaságtan vagy a szociológia bevett munkamódszereire gondolni. E hatás alól természetesen a jogösszehasonlítás sem vonhatja ki magát, és Siems fejezetének a legnagyobb érdeme az, hogy meggyőzően érvel az ilyen jellegű összehasonlító jogi kutatások létjogosultsága mellett.

A fejezet többek között a következő kérdéseket és kutatásokat tárgyalja: (1) a bíróságok „kereszthivatkozásait”, azaz azt a kérdést, hogy milyen gyakran és miért hivatkoznak egymásra különféle külföldi bíróságok; (2) a „külföldi jogokra” történő hivatkozást egyes nemzeti jogtudományokban; (3) a jogszabályokra gyakorolt különféle – külföldi jog és egyéb – hatások lehetséges mérését; (4) a jogrendszerek formális elemeinek számszerűsíthetőségét (például jogszabályok száma, bírósági döntések száma stb.); (5) a jogszabályok tartalmi elemeinek számszerűsítését és az így kimutatható kölcsönhatások elemzését; (6) a jogszabályok tartalmi értékelését valamilyen funkcionális szempontból (például a részvényesek védelmének szintje); (7) a bíróságok és egyéb politikai intézmények működésének mérhetőségét; (8) továbbá a jog működéséről alkotott percepciók számszerűsíthetőségét.

Siems jelentős mennyiségű kutatást és indexet leltároz fel minden egyes témához, ez a fejezet önmagában egy kézikönyvnyi anyagot rejt. Összegzése ismét csak kiegyensúlyozott, fontosnak tartja ezt a megközelítést, de nem titkolja, hogy több probléma is kapcsolódhat hozzá. Ilyen lehet például az, hogy a számok a legtöbb esetben csak a formális jogról (*black letter law*) közölnek releváns információt, de az azt körülvevő társadalmi-kulturális közeget nem lehet így megközelíteni és a hatásokat azonosítani (186. o.). Továbbá, komoly hibázási lehetőség, ha a kutatók valamilyen okból félreértik a hatályos jogot, mert ez a kvantitatív eredményeket is értékelhetetlenné teszi (187. o.).

A kvantitatív jogösszehasonlításban rejlő lehetőségek tudatosítása, véleményem szerint, több okból is fontos a magyar jogtudomány számára. Részben azért, mert számos olyan példát találhatunk, amelyek segíthetnek a hazai kutatási programok kidolgozásában, és ezzel talán kiegyensúlyozottabbá válhat a magyar jogtudomány, amely egyértelműen jogdogmatikai orientációjú⁹ és a jogszabályok további – például társadalmi, összehasonlító jogi, kulturális – összefüggései felé keve-

⁸ Meg kell említeni, hogy Siems már 2005-ben a kvantitatív jellegű kutatások szükségessége mellett érvelt. Mathias SIEMS: „Numerical Comparative Law. Do We Need Statistical Evidence in Law in Order to Reduce Complexity?” *Cardozo Journal of International and Comparative Law* 2005. 521–540.

⁹ Vö. JAKAB András – MENYHÁRD Attila: „A magyar jogtudomány helyzete és kilátásai” in JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya* (Budapest: HVG–ORAC 2015) 25–47. (A szerzők kifejezetten a jogdogmatikai kutatások erősítését látják a magyar jogtudomány fejlesztése útjának – noha elismerik más megközelítések létjogosultságát is – és amellett érvelnek, hogy a jogdogmatika segítségével a jogtudomány feladata, hogy a bíró munkáját segítse, támogassa.)

sebb érdeklődést mutat. Részben pedig azért, mert több olyan kutatás is lezajlott az elmúlt évtizedben (például bírósági „kereshivatkozások” elemzése), amelyekhez érdemes lenne kapcsolódni, a hazai jogfejlődés jellegzetességeinek bemutatásával.

6. Fontos információkat rejt Siems kötete arról, hogy milyen napjainkban a magyar jog és a magyar jogtudomány külföldi ismertsége és elfogadottsága. Nem túlzás azt állítani, hogy a kötet nagyon alapos szakirodalmi gyűjtőmunkán alapul, véleményem szerint feltételezhető, hogy a szerző gyakorlatilag teljes körűen – nyilván nem tökéletesen – összegyűjtötte az elmúlt két évtized számára releváns jogirodalmát. Éppen ezért lehet érdekes, hogy találhatunk-e hivatkozásokat a magyar jogra és a magyar jogtudományra, különösen mivel a rendszerváltást követően több olyan jogszabályt is elfogadtak itthon, melyek nagyobb külföldi visszhangot kaptak, illetve a magyar jogtudomány is sokat próbált tenni azért, hogy az eredmények külföldön is megismerhetőek legyenek.

Ami a magyar jogot illeti, nincs nehéz dolgunk, a magyar jogra ugyanis a kötetben egyetlen egy hivatkozást sem találhatunk. Ahol közép-európai országokról van szó, ott például Csehország, Litvánia és Szlovénia kerül elő egy kutatás kapcsán (159. o.), és a jogrendszerek osztályozását bemutató részben is csak összefoglalóan találkozhatunk az orosz, a kelet-európai és közép-ázsiai jogrendszerekkel (76. o.). A magyar jog tehát ezen a szinten láthatatlan, még – a hazai tudományos közvélemény szerint külföldön széles körben ismert – az alkotmánybíróság gyakorlatára és annak a rendszerváltásban játszott szerepére sem találhatunk egyetlen hivatkozást sem, ellentétben például a dél-afrikai alkotmánybírósággal (237. o.). Sokféle magyarázatot lehet adni erre a jelenségre, a tény azonban a magyaráztok mellett is figyelemfelkeltő marad.

A magyar jogtudomány eredményeinek hatása az előbbieknél hálásabb téma, noha itt sem beszélhetünk földrengésszerű áttörésről. A legtöbbet hivatkozott magyar szerzők Eörsi Gyula¹⁰ és Varga Csaba,¹¹ Siems többször is hivatkozik mindkettőjük munkáira, az első rész például egy Eörsi-hivatkozással kezdődik, míg Varga Csaba művei a kulturális jogösszehasonlítás vizsgálatánál jelennek meg. Noha vannak sokkal többet hivatkozott külföldi szerzők, mégis, úgy gondolom, nem túlzás az a megállapítás, hogy e két magyar szerző művei ismertek a nyugati tudományos élet köreiből is. Egy-egy hivatkozás kapcsán megjelenik a kötetben Rácz Attila¹² és Ambrus Mónika¹³ is, mindkettőjüknek angol nyelvű munkáit idézi a szerző. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar jogtudomány egyes eredményei ismertek a jogösszehasonlítással foglalkozók köreiből, azonban ez inkább az egyéni teljesítményeknek, semmint valamiféle intézményes eredménynek köszönhető.

¹⁰ Gyula EÖRSI: *Comparative Civil (Private) Law* (Budapest: Akadémiai 1979).

¹¹ Csaba VARGA: „Comparative Legal Cultures. Renewal by Transforming it into a Genuine Discipline” *Acta Juridica Hungarica* 2007. 95–113; Csaba VARGA: „Taxonomy of Laws and Legal Mapping: Patterns and Limits of the Classification of Legal Systems” *Acta Juridica Hungarica* 2010. 253–272.

¹² Heinz SCHÄFFER – Attila RÁ CZ (szerk.): *Quantitative Analysis of Law. A Comparative Empirical Study: Sources of Law in Eastern and Western Europe* (Budapest: Akadémiai 1990).

¹³ Mónika AMBRUS: „Comparative Law Method in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights in the Light of Rule of Law” *Erasmus Law Review* 2009. 353–371.

7. Az előbbieken csak felvillantani tudtam Siems művének egyes részeit, de remélem, hogy már ez is elég ahhoz, hogy a magyar jogtudomány figyelmét felkeltse. Siems enciklopédikus gazdagságú munkája mind szerzője gondolkodásmódja és stílusa, mind az ismeretanyag miatt fontos szerepet tölthet be azoknak a hazai kutatóknak a tevékenységében, akik valamilyen területen a külföldi tudományos élet felé is nyitni kívánnak.

Fekete Balázs*

* Tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: fekete.balazs@tk.mta.hu.